

vzoče; da smo marsikaj slišali drug od drugega in da v imenu Društva za primerjalno književnost, pa tudi poslušalcev, želimo njenega nadaljevanja.

Lado Kralj

ZADREGE S POJOM AVANTGARDA*

Rad bi opozoril na nekatere težave, ki jih doživlja pojem avantgarda na področju literature. Dokler se pojem uporablja v širšem kontekstu literature nasploh, torej zunaj ožjega območja literarnozgodovinske klasifikacije in periodizacije (Renato Poggioli, H. E. Holthusen, Peter Bürger), je operativna vrednost pojma »avantgarda« predvsem literarnosociološka in težav pravzaprav ni.¹ Nasprotno, s pojmom avantgarda pride mo do nekaterih zanimivih ugotovitev, spet seveda predvsem literarnosocioloških. Zadrega nastanejo, kadar pojem avantgarda skuša spodrinuti utrjeno literarnozgodovinsko terminologijo, kadar torej hoče nadomestiti enega ali vse od petih pomembnejših pojmov, ki označujejo literarne pojave v desetih in dvajsetih letih tega stoletja: ekspresionizem, futurizem, nadrealizem, dadaizem in konstruktivizem. Takšne težnje so od začetka sedemdesetih let naprej kazali predvsem Miklós Szabolcsi, Endre Bojtár in Jean Weisgerber.² Pod vtisom ali težo takih mnenj je Zoran Konstantinović, ki je leta 1976 v Strasbourgu sklical znanstveno posvetovanje o ekspresionizmu v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi, v uvodnem predavanju predlagal, da bi »ekspresionizem definirali kot nemško stilno varianto avantgardizma«.³ Predlog takrat ni bil sprejet, a danes se periodizacijski pojem avantgardizem v tej ali oni monografiji že kaže kot dejstvo (Aleksandar Flaker, Peter Drews).⁴ Res je, da pri vseh zagovornikih avantgarde ta pojem ne spodriva prejšnjih v enaki meri: Aleksandar Flaker ga uporablja včasih kot nadrejen pojem,⁵ drugič kot paralelnega z ekspresionizmom ali celo modernizmom,⁶ Miklós Szabolcsi ga omejuje predvsem na vidik gibanja, tj. programov in manifestov,⁷ Jean Weisgerber ga uporablja kot sinonim za ekspresionizem, futurizem, dadaizem, konstruktivizem ali nadrealizem, o avantgardah govori v množini,⁸ in Peter Drews ga uporablja zmeraj in precizno kot nadrejen pojem, torej v podobnem pomenu, kot ga Janko Kos daje pojmu modernizem.⁹ Pa vendar: avantgarda se pojavlja kot nov periodizacijski, ne samo literarnosociološki ali esejistični pojem, in do njega se bom skušal opredeliti predvsem z vidika slovenske literature, tj. slovenskega ekspresionizma.

Zadrega z novim pojmom se kažejo predvsem zaradi potenciranega uveljavljanja tiste bistvene determinante ali konstituante avantgarde, ki jo Janko Kos imenuje progresizem.¹⁰ Nekateri avtorji namreč to značilnost avantgarde neposredno in izključno povezujejo z oktobrsko revolucijo. Aleksandar Flaker zagotavlja, da je avantgardizem »v poudarjeno revolucionarnem gibanju okrog oktobrske revolucije dobil specifične impulze«.¹¹ Miklós Szabolcsi meni, da »o pravi avantgardi lahko govorimo samo takrat, kadar se ujema s politično revolucijo, kadar jo spremlja ali pripravlja«.¹² In Endre Bojtár govori (sicer samo za področje vzhodne Evrope, a vanjo prišteva tudi Miroslava Krležo in Ivana Cankarja) o revolucionarnosti kot bistveni značilnosti avantgarde in o optimizmu kot o drugi, ta pa med drugim izvira iz »revolucionarne utopije, ki je za materialno podlago imela obstoj Sovjetske zveze«.¹³ Zato Bojtár seveda prišteje k avantgardi vso proletarsko literaturo in tudi »umetnike, ki so načrtovali kulturno politiko komunistične partije«, Flaker pa, kot pove že

* Razširjen in dopolnjen prispevek v diskusiji *Znanstveno preučevanje avantgard*; prim. str. 22.

naslov njegove knjige, obravnava hrvaško književno levico vzporedno z avantgardo, če je že ne prišteva vanjo. Edino Peter Drews se je znal elegantno ogniti tej čeri, izločil je iz avantgarde proletarsko literaturo, češ da »njena umetniška teorija in praksa kažeta mnogo večjo afiniteto do realističnih tokov 19. stoletja«, o političnem prepričanju avantgardistov pa ugotavlja, da je segalo »od skrajno levičarskih pozicij (...) do liberalnih in celo konservativnih tendenc«. ¹⁴ S tem pa je seveda pojmu avantgarda spodbil njegov »progresivistični« temelj in vprašanje je, če ni zato pojma modificiral v nekaj drugega.

Zakaj bi človek mogel imeti kaj proti zvezi, več ali manj nerazdružni, med avantgardo in oktobrsko revolucijo? Zato, ker periodizacijski termin ne sme biti vrednoten. Od literarnih pojavov v prvem in drugem desetletju tega stoletja nekoliko bolj poznam samo ekspresionizem, zato bom meril z njim: pojem avantgarda, če ga jemljemo striktno, odreže najmanj polovico nemškega ekspresionizma, namreč tisto, ki se ni zbirala okrog revije *Die Aktion*, ampak okrog *Sturma*, v slovenski literaturi pa odreže celo vrsto avtorjev s Slavkom Grumom na čelu. Še več, v novi klasifikaciji jih pravzaprav nima več kam dati. ¹⁵ Ali, kot opozarja Zdenko Škreb: »Pojem avantgarda ima vrednostni prizvok (...) Želim, da znanost o literaturi preučuje vse literature z enake distance (...) Skratka, pojem avantgarda je metafora (...) Če bomo literaturo, ki je umetnost metafore, preučevali s pomočjo niza metafor, bo nastala poezija poezije in rezultati naših znanstvenih študij bodo izgubili vsak znanstven pomen.« ¹⁶

Po drugi strani pa so težnje po nadrejenem pojmu povsem upravičene in razumljive, posebej zato, ker noben od petih literarnih pojavov v prvih dveh desetletjih našega stoletja (ekspresionizem, futurizem, nadrealizem, dadaizem, konstruktivizem) ni prodril v vseh pet velikih Bruntierovih narodov. Trije so trdno ostali vsak v svojem, enemu delita domovinsko pravico nemška in francoska literatura, eden ima dodatno domovinsko pravico v ruski literaturi, vsi skupaj pa so preplavili številne manjše, večje in najmanjše narode srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope v raznih, dostikrat sinkretičnih mešanica. ¹⁷ Viktor Žmegač pravi temu pojavu »stilni pluralizem«, ki da je značilen za naše stoletje, in njegova posledica je, da »niti ena smer ni po naravi situacije dovolj paradigmatična ali prioritarna, da bi mogla s svojim imenom pokriti celoto obdobja.« ¹⁸ Podobno odreja Janko Kos ekspresionizmu status »prave globinske literarno-estetske strukture« oz. »temeljne literarne enote, po kateri bi določali enotnost obdobja ali jih celo imenovali,« torej status literarne smeri, ker ekspresionizem nima »nezamenljive literarno-estetske fiziognomije.« ¹⁹ Priznava mu torej le status motivno-tematskega ali formalno-stilnega toka, če že ne samo gibanja. ²⁰ Naj se že strinjamo z Žmegačevu in Kosovo ostro sodbo ali ne, nekaj je očitno; ker ne ekspresionizem ne futurizem itd. ne pokrivajo celotnega evropskega prostora, ampak obstojijo v njem bodisi paralelno bodisi pomešano, verjetno res potrebujejo nadrejen pojem. ²¹ Janko Kos uveljavlja pojem modernizem, ²² ki si je pridobil domovinsko pravico v angleški in ameriški literarni vedi. Pojem izvira iz literature in ne zunaj nje in je zato gotovo primernejši od avantgarde. Ima pa lepotno napako, ki ni povsem nepomembna: etimološko podobnost s pojmom moderna, ki kot ime obdobja pomeni v nemški in predvsem slovenski literarni zgodovini čisto nekaj drugega. Te napake se zavedata tudi dva od utemeljiteljev pojma modernizem, Malcolm Bradbury in James McFarlane, in jo skušata – ne preveč spretno – popraviti tako, da nemški modernizem preprosto izenačita z nemško moderno, da torej nemški modernizem začneta z letom 1886. ²³

Res pa je tudi, da se potreba po nadrejenem pojmu kaže mnogo bolj nujno z vidika svetovne književnosti kot z vidika nacionalne. Z drugo besedo: naj se nemška literarna zgodovina še tako zaveda, da pojem ekspresionizem ne pokriva ne Francije ne Italije, da je le provizorij in »zbir-

na oznaka«²⁴ za pisatelje, ki so po okoliščinah in namenih svojega ustvarjanja nezdružljivi, da je le »hevrstično prirejen koordinatni sistem s he- terogeno pojmovnostjo« in da ga »tudi danes štiti predvsem dolga tra- dicija raziskovanja«²⁵ – naj se nemška literarna zgodovina vsega tega še tako zaveda, pa vendar ne bo nikdar opustila tega pojma, obdržala ga bo in to v najvišjem statusu, kot ime obdobja. Odkar je Albert Soergel v svoji znameniti monografiji dokončno dal obdobju to ime in ga tako literar- nozgodovinsko fiksiral,²⁶ se je pojem trdno obdržal v nemški literarni zgodovini in iz svoje perspektive tako rekoč ne potrebuje nadrejenega pojma. To je tista trdnost, ki je omogočila Gottfriedu Bennu, da je leta 1955 napisal: »Ta stil, ekspresionizem, ki so ga v drugih deželah imeno- vali futurizem, kubizem, pozneje nadrealizem – ohranja v Nemčiji ozna- ko ekspresionizem.«²⁷ Tudi v slovenski literarni zgodovini ima ekspresio- nizem za sabo že dolgo rabo. Prvič je omenjen v Slodnjakovem *Pregledu slovenskega slovstva* (1934), v *Pregledu slovenskega slovstva* Marje Boršnik (1948) pa že nastopa v imenu poglavja.²⁸ In ne nazadnje imamo Slovenci veliko časovno prednost pred drugimi jugoslovanskimi in morda še kakšnimi drugimi narodi tudi glede prve informacije o ekspresionizmu, Izidor Cankar omenja novi literarni pojav že leta 1912.²⁹ In ker sta bila v slovenski literaturi prvega in drugega desetletja vdora futurizma in konstruktivizma zares občasna in kratkotrajna in torej nimamo opraviti s takšno zmešnjavo paralelnih literarnih pojavov kot v nekaterih drugih deželah, ki so prav tako sprejemale nove smeri, si morda lahko mislimo, da bo izraz ekspresionizem vztrajno kljuboval času celo kot ime obdobja, čeprav pokriva očitno heterogene pojave.

OPOMBE

¹ Renato Poggioli: *The Theory of the Avant Garde*. Cambridge, Massachusetts, 1968. – H. E. Holthusen: *Kunst und Revolution. V: Avantgarde – Geschichte und Krise einer Idee*. München, 1966. – Peter Bürger: *Theorie der Avantgarde*. Frankfurt, 1974.

² Miklós Szabolcsi: *L'avant-garde littéraire et artistique comme phénomène international*. Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée, 1969. – Endre Bojtár: *The Eastern European Avant-Garde as a Literary Trend*. Neohelicon, 1974. – Jean Weisgerber: *Les avant-gardes littéraires au XXe siècle. Problèmes théoriques et pratiques*. Neohelicon, 1974.

³ Zoran Konstantinović: *Im Spannungsfeld von Futurismus, Expressionismus und Surrealismus. Eine komparatistische Aufgabenstellung*. V: Zoran Konstantinović (ur.), »Expressionismus« im europäischen Zwischenfeld. Innsbruck, 1978, str. 17 in 22.

⁴ Aleksandar Flaker: *Poetika osporavanja. Avangarda i književna ljevica*. Zagreb, 1982. – Peter Drews: *Die slawische Avantgarde und der Westen. Die Programme der russischen, polnischen und tschechischen literarischen Avantgarde und ihr europäischer Kontext*. München, 1983 (Forum slavicum, 55).

⁵ Aleksandar Flaker: *Futurismus, Expressionismus oder Avantgarde in der russischen Literatur*. V: Zoran Konstantinović (ur.), »Expressionismus« im europäischen Zwischenfeld. Innsbruck, 1978, str. 104.

⁶ Aleksandar Flaker: *Die slavischen Literaturen zur Zeit des Modernismus. Das Auftreten der Avantgarde und des Expressionismus*. V: Hans Hinterhäuser (ur.), *Jahrhundertende – Jahrhundertwende, II*. Wiesbaden, 1976 (Neues Handbuch der Literaturwissenschaft, 19). Vsi trije pojmi v Flakerjevem naslovu se pravzaprav izključujejo.

⁷ Miklós Szabolcsi: *Avangarda – mednarodna književna pojava*. »Umjetnost riječi«, 15, 1971, str. 102.

⁸ Jean Weisgerber, n. d.

⁹ Janko Kos: *Modernizem in avantgarda*. V: J. Kos, *Moderna misel in slovenska književnost*. Ljubljana, 1983.

¹⁰ Janko Kos: *K vprašanju o bistvu avantgarde*. V: *Moderna misel in slovenska književnost*. Ljubljana, 1983.

¹¹ Aleksandar Flaker: *Futurismus, Expressionismus oder Avantgarde in der russischen Literatur*. N. d., str. 104.

¹² Miklós Szabolcsi: *K nekotorym voprosam revoljucionnogo avangarda*. V: Aleksandar Flaker, Dubravka Ugrešić (ur.), *Književnost avangarda revolucija. Ruska književna avangarda XX. stoljeća*. Umjetnost riječi, 25, 1981, posebna številka.

¹³ Endre Bojtár, n. d. str. 98.

¹⁴ Peter Drews, n. d., str. 13 in naprej.

¹⁵ V poglavju *Pitanje hrvatske avangarde* v knjigi *Poetika osporavanja odmeri* Aleksandar Flaker Antunu Branku Simiću, vrhu hrvatskega ekspresionizma, komaj eno stran. – V Flakerjevem poglavju o slovenski literaturi v *Hinterhäuserjevem* zborniku ne najdemo med pripadniki »zaveznega avantgardističnega gibanja« ne Slavka Gruma ne marsikoga drugega – med pripadniki kakšnega drugega gibanja pa tudi ne (Aleksandar Flaker: *Die slavischen Literaturen zur Zeit des Modernismus. Das Auftreten der Avantgarde und des Expressionismus*. N. d.)

¹⁶ Zdenko Škreb: *Znanstvena vrednost termina avangarda u književnosti*. Umjetnost riječi 15, 1971.

¹⁷ Le v flamski in nizozemski literaturi se je ekspresionizem pojavil v bolj ali manj samostojni obliki; morda tudi v slovenski, a tako rekoč brez bistvene konstituante, brez gibanja.

¹⁸ Viktor Žmegač: *Metodološka problematika naziva »ekspresionizam« u književnoj povijesti*. V: *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana, 1984 (Obdobja, 5).

¹⁹ Janko Kos: *K vprašanju literarnih smeri in obdobj*. Primerjalna književnost 5, 1982, št. 1, str. 9, 16, 17.

²⁰ Spoznanje, da ekspresionizem v »jugovzhodni Evropi« nima statusa prevladujoče smeri, da »imamo pogosto opraviti z dualistično pripadnostjo literarnim smerem, poleg ekspresionizma predvsem simbolizmu,« vodi Zorana Konstantinovića do zaključka, da »nas položaj, kakršen se kaže, vsekakor silijo, da v celoti sprejmemo pojem stilne formacije, ki ga je ustvaril Aleksandar Flaker« (Zoran Konstantinović: *Expressionismus in Südosteuropa. Fragen der Gemeinsamkeiten*. Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée, 1980).

²¹ Ni nenavadno, da se je Aleksandru Flakerju pokazala potreba po nadrejenem pojmu avantgarda prav ob preučevanju ruske literature desetih in dvajsetih let, kjer je zmeda tokov in gibanj, tj. variant simbolizma, futurizma in proletarske literature res največja. (»Pojem avantgarda je posebej primeren za označevanje pojavov v ruski literaturi.« Aleksandar Flaker: *Futurismus, Expressionismus oder Avantgarde in der russischen Literatur*. N. d., str. 104.)

²² Janko Kos: *Modernizem in avantgarda*. N. d. – Janko Kos: *K vprašanju literarnih smeri in obdobj*. N. d., str. 17.

²³ Malcolm Bradbury, James McFarlane (ur.): *Modernism 1890–1930*. Harmondsworth, 1976, 1978².

²⁴ Otto F. Best (ur.): *Expressionismus und Dadaismus*. Stuttgart, 1974, str. 11.

²⁵ Gerhard P. Knapp: *Die Literatur des deutschen Expressionismus*. München, 1979, str. 7, 13.

²⁶ Albert Soergel: *Im Banne des Expressionismus*. Leipzig, 1925.

²⁷ Uvodna beseda k antologiji *Lyrik des expressionistischen Jahrzehnts. Von den Wegbereitern bis zum Dada*. Wiesbaden, 1955.

²⁸ *Od ekspresionizma k socialnemu realizmu*.

²⁹ Izidor Cankar: *Umetnost*. Dom in svet, 1912. – Izidor Cankar: *Najnovejša umetnost*. Dom in svet, 1912.